

Cumhuriyet Halk Partisi Teftiş Raporlarında Van Gölü Havzasında Aşiret-Kimlik-Asayiş (1940-1950) Tribe-Identity-Public Order in the Van Lake Basin in the Republican People's Party Inspection Reports (1940-1950)

Mehmet PINAR

Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü, Van, Türkiye
Department of History, Van Yüzüncü Yıl University, Van Turkey
Orcid: 0000-0001-5416-5220 Email: mehmetpinar@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf Pınar. M (2025). Cumhuriyet Halk Partisi Teftiş Raporlarında Van Gölü Havzasında Aşiret-Kimlik Asayiş (1940-1950) Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Özel Sayı, 477-489

Pınar. M (2025). Tribe-Identity-Public Order in the Van Lake Basin in the Republican People's Party Inspection Reports (1940-1950) Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Special Issue, 477-489

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: April 10, 2025/10 Nisan 2025

Accepted/Kabul Tarihi: October 1, 2025/1 Ekim 2025

Published/Yayın Tarihi: October 29, 2025/29 Ekim 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Special Issue/Özel Sayı

Pages/Sayfa: 477-489

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İsim SOYİSİM).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Öz

Tek parti döneminde imparatorluk bakiyelerinden ayrık milli kimlik üzerinden izlenecek yeni bir ideoloji benimsendi. Yeni politik tavır, etnik farklılıktan dolayı doğu bölgesinde kendini daha çok hissettirdi. 1930'lardan sonra parti müfettişleri doğu bölgesiyle ilgili rejimin arzuladığı toplum mühendisliğine ulaşmak için farklı içerikte raporlar hazırladılar. Bu raporlardan en önemlilerini Fevzi Kalfagil, İhsan Olgun, Hasip Aytuna'nın Van Gölü havzasıyla ilgili hazırladığı metinler oluşturdu. Muhteviyat açısından raporlar çok farklı başlıklar içerse de merkezi yönetimin arzuladığı şekilde ağırlıklı olarak etnik kimliklerin benzeşmesi formülasyonunu içerdi. Bölgede uygulanan milli-kimlik siyasetinin en önemli saç ayaklarını, önem sırasına göre Kürtler, Yahudiler (Museviler), Ermeniler oluşturdu. Milli-kimlik siyasetinin en önemli basamağını Türkçe konuşmak/konuşturmak olduğundan toplu okullaşma projesi rejimin en önemli argümanlarından biri haline geldi. Gereken durumlarda havzada eğitim olan öğrencilerin İç Anadolu Bölgesi'ne gönderilerek temsilin hızlanması yönünde öneriler önemli görüldü. Benzeşmeyi/kaynaşmayı sağlamak adına rejimle uyuşmayan İslami esasların referans alınması, rejimi temsil eden kadroların kendi iç dünyalarında bu işi nasıl kutsallaştırdıklarını gösteren işaretlerdi. Çalışmamızda rejim tarafından kutsiyet atfedilen bu politik tavrın Van Gölü havzasında nasıl bir karşılık bulup bulmadığını tartışmayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler:

Bitlis, Museviler, Kürtler, Tek Parti, Türkçe, Van.

Abstract

During the single-party period, a new ideology was adopted based on a national identity distinct from the remnants of the empire. The new political stance was felt more strongly in the eastern region due to ethnic differences. After the 1930s, party inspectors prepared reports with different contents in order to achieve the regime's desired social engineering in the eastern region. The most important of these reports were the texts prepared by Fevzi Kalfagil, İhsan Olgun, and Hasip Aytuna on the Van Lake basin. Although the reports covered a wide range of topics, they mainly focused on the formula of ethnic identity convergence, as desired by the central government. The most important pillars of the national identity policy implemented in the region were, in order of importance, the Kurds, Jews (Semites) and Armenians. Since speaking/promoting the Turkish language was the most important step in the national identity policy, the collective schooling project became one of the regime's most important arguments. In necessary cases, it was considered important to send students receiving education in the basin to the Central Anatolia Region in order to accelerate representation. The reference to Islamic principles that were incompatible with the regime in order to achieve assimilation/integration was a sign of how the cadres representing the regime sanctified this task in their own inner worlds. In our study, we aimed to discuss whether this political stance, which was sanctified by the regime, found any response in the Van Lake basin.

Keywords:

Bitlis, Jews, Kurds, Single Party, Turkish, Van.

Giriş

Halk Fırkası, 9 Eylül 1923'te kuruluşunun sonra kurumsal bir işleyişi sağlamak amacıyla bir nizamname yayınladı. Bu nizamnamenin temel hedeflerinden biri, ülkenin geniş coğrafi yapısı dikkate alınarak vilayetlerin daha etkin bir biçimde denetlenmesini sağlayacak bir mekanizma oluşturmaktır. Bu doğrultuda birkaç vilayetten oluşacak muntika bölgelerine bir müfettişin tayin edilmesi, kendilerine fırka teşkilatını ve mutemetlerini teftiş etme yetkisinin verilmesi karara bağlandı (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 1923, s.14). Şeyh Said isyanının ve tek parti politikalarının da etkisiyle fırka teşkilatı, 1925'te denetim bölgelerini 14 muntikaya çıkartarak denetim mekanizmasını genişletti (Uyar, 1998, s. 68; Özdurğun, 2023, s.29). 1927'de fırka müfettişlerinin yetkileri biraz daha arttırıldı. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasetteki etkisi de (Afşar, 2020, s.1357-1361)¹ dikkate alınarak halkla sağlıklı bir iletişim ağı kuramayan mutemetlik birimi kaldırılarak parti müfettişliğine daha kurumsal bir kimlik kazandırıldı.

Fırkanın 10 Mayıs 1931'de toplanan 3. Büyük Kongresinde kabul edilen nizamnamenin 42. maddesinde fırka teşkilatının teftişinde genel kurul üyeleri görevlendirileceği gibi, milletvekillerinin de gönderilmesi kabul edildi. Bütün bu planlamaları ve işleyişi parti genel sekreterliğinin yürütmesi karara bağlandı (CHF Nizamnamesi ve Programı 1931, s.10). 21 Haziran 1939'da CHP Teftiş Talimatnamesiyle parti müfettişliği kurumu merkez ile daha sıkı bir rabıta kurarak teftiş bölgesini yıl boyunca iki defa teftiş etmesi planlandı (CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939, s. 4).

Fırka müfettişliğinin yanı sıra özellikle doğu vilayetlerindeki denetimi güçlendirmek amacıyla paralel bir şekilde Umumi Müfettişlik kurumunun tesisi için çalışma başlatıldı. Şeyh Said isyanı sonrası doğu coğrafyasını daha etkin bir biçimde kontrol altına almak ve bölgedeki yeniden yapılanma sürecini yönetmek üzere 25 Haziran 1927'te Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair kanun kabul edildi (BCA.030.18.01/22.87.18). Van Gölü havzası çıkarılan bu kanun çerçevesinde Birinci Umumi Müfettişliği içerisinde yer aldı (BCA. 030.18.01/27.1)². Birinci Umumi Müfettişlik teşkilatının başında bulunan İbrahim Tali Bey, göreve başlar başlamaz 1928'de bir bildiri yayımladı. Bildiride bölgede huzur ve asayişinin sağlanacağını, bunun sağlanması için yolların, köprülerin yapılacağını, demiryolu ağının Van Gölü havzasına kadar uzatılacağı bilgisi yer aldı. Ayrıca okullaşma oranının arttırılacağını, halkın rejim karşıtı propagandalara alet olmadan devletin ve rejimin yanında olmalarını istedi (Aydın Tarihi, 1928, s.33).

Bu bağlamda Şeyh Said ve Sason isyanlarının ardından rejimin doğu bölgesinde birinci önceliği yalnızca asayişin sağlanması değil, aynı zamanda tasavvur ettiği türdeş bir toplumu inşa etmektir. Müfettişlik kurumunun temel hedefi parti ile halk arasında rabıtaı kurmak ve rejimin arzuladığı düşünce örüntüsünü topluma aşılarmaktır. Bu yönüyle tek parti kadroları ve onların vazifelendirdiği müfettişler, rejimle aynı çizgide yer alan, ortak hareket alanı belirleyen toplumsal bileşenleri ortak aidiyetler etrafında birleştiren bir homojen toplum tahayyülünü gerçekleştirmeye çalıştılar. Aşiret yapılanması, farklı etnik kimlikler ve nüfuzlu ailelerin varlığı, rejimin amacına ulaşmasındaki en büyük engellerdi. Bu anlayışın doğu coğrafyasına yönelik pratiklerini, ağırlıklı olarak kültür-dil başlıkları teşkil etti. Bu çalışmamızda partinin uhdesinde Van Gölü havzasında teftiş için görevlendirilen parti müfettişlerinin asayiş meselesini merkezlerine alarak farklı dillere, etnik kimliklere yönelik yaklaşımlarını bu yaklaşımların nasıl bir ideolojik çerçeveye oturduğunu ve ürettikleri sonuçları irdelemeyi amaçlıyoruz.

¹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için bkz Özalper, 2014.

² Umumi Müfettişliklerin vilayet bazında dağılımı için bkz (Koçak, 2010).

1.1. İskân, Asayiş ve Yönetim

Van Gölü havzasına dair Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) müfettiş raporları, bölgeye bütüncül bir yaklaşım geliştirmekten ziyade, seçilmiş örnek yerleşim birimleri üzerinden değerlendirmeler sunmaktadır. I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Ermeni ayaklanmaları, Van coğrafyasının demografik dengelerini etkileyerek nüfusu büyük bir oranda azaltmıştı. Cumhuriyet döneminde rejime karşı başlatılan Şeyh Said isyanı ve akabinde çıkarılan Takriri Sükûn Kanunu çerçevesinde hazırlanan Şark Islahat Planı, nüfus dinamiklerini etkilediği gibi, asayiş de olumsuz yönde etkilemişti. Bu bağlamda Cumhuriyet'in 1927 tarihli ilk nüfus sayımında Van'ın nüfusu 75.329, 1935'te Van'ın merkez nüfusu 143.434 iken İkinci Dünya Savaşı ile birlikte 112.975'e kadar düşmüştü. Ahlat, 1940'da 12.519 nüfusa sahip iken merkez nüfusu ise 2.857'dir (BCA.490.01/1574.408.2-11).

CHP Bölge Müfettişi Fevzi Kalfagil'e³ göre Van Gölü kıyısında olan Erciş'in 1935 sayımına göre genel nüfusu 19.272'dir. Kertis ve Kocapınar adında iki nahiyesi, 61 muhtarlığa bağlı 83 köyü vardır. Kertis, Kocapınar ve merkez nahiesine bağlı köylerden 32 tanesinde köy kanunu tatbik edilmekteydi. Merkez kasaba 4.747 nüfus ve 6 mahalleden ibaret olup iki muhtarlık halinde yönetilmekteydi. Mezkûr kasabanın kadim bir tarihi olduğu önemli bir detaydı. Bizanslardan Akkoyunlara, Karakoyunlara zengin bir tarihi geçmiş olmasına karşın tarihinin tam olarak aydınlatılamaması büyük bir eksiklikti. Meşrutiyet'e kadar Erdis olan kazanın ismi bu tarihten itibaren günümüzdeki kullanımı gibi, Erciş olarak değiştirildi (BCA.490.01/718.452.1-27). Müfettişler, teftiş yaptıkları bölgenin dinamiklerini ve sorunlarını işlemeyen yerleşim yerinin tarihi misyonu, idari yapılanması ve demografik durumuyla ilgi kısa bilgiler aktarımını daha doğru buldular.

Kalfagil, tarihi yönü ve idari taksimat ile ilgili bilgi verdikten sonra nüfus hareketliliği ve rejimin ajandasında oluşan iskân politikasını bölgedeki asayişin ihlaline bağladı. Ona göre Şeyh Said isyanı sonrası değişen dengeler, ağaların batıya sürülmesi, aşiret alaylarının kaldırılması, Van ve Erciş'te asayişin bozulmasına ve beraberinde başkaldırıyı da beraberinde getirdi. Kör Hüseyin Paşa'nın oğulları⁴ Mamo ve Nadir'in faaliyetleri, Taşnak-Hoybun'un çalışmaları, Van ve Erciş'te asayiş ihlal etti. Erciş'e yürüyen 6.000 kişilik isyancı grup, bölgede yaşayan İdris Bey, Süleyman Erdinç'in halkı örgütlemesi ve askeri kuvvetlerin desteğiyle bastırıldı.

Van ve Erciş halkının Milli Mücadele döneminde Ruslara ve Aşiret Alayları içerisinde Iğdır, Kars bölgesinde Ermenilere karşı gösterdiği başarı, Cumhuriyet döneminde isyanlara karşı hazırlıklı olmalarını sağladı. Zilan olayları sonrasında bölge halkının bir kısmı, batıya göç ettirilirken yerlerine Türk nüfus iskân edildi.⁵ İcra Vekilleri Heyetince 5 Kasım 1933'te Trabzon ve Çoruh'tan toprağı olmayan 9.000 kişinin Van Gölü Havzası'na yerleştirilmesi hakkında bir kararname çıkarıldı (BCA.30.18.1.2.40.77.9). Ona göre Türk göçlerinin sürekli olması zorunlu ve yararlıydı (BCA.490.01/718.452.1-28). Rusya'nın Ahıska vilayetine bağlı Ahilkelek kazasından 18 ev 210 kişi Erciş'e nakledilerek Kortiz nahiesine bağlı Soskun ve Salmanağa köylerine iskân edildiler. Revanlı göçmenler, 1933'te 14 ev Kadirasker köyü, 8 ev Plürmanik köyüne 2 ev Esbisenek köyüne yerleştirildi. 1935'te Kırım'dan Erciş'e yerleştirilen 6 eve toprak dağıtıldı (BCA.490.01/718.452.1-27).

Başbakan İsmet Paşa da Van ve çevresinin iskân işleriyle yakından ilgilenerek Havason vadisinin iskân politikası çerçevesinde yanlış kullanımına dikkat çekti. İran'dan getirilen göçmenlerin mezkûr coğrafyaya yerleştirilmesiyle Kürtleştirmenin artacağı endişesini taşıdı. Ona göre, Karadeniz'den getirilecek Türk muhacirleriyle bölgenin Türkleştirilmesi sağlanmalı, Bitlis ise "kuvvetli bir Türk kalesi"ne dönüştürülmeliydi (Öztürk, 2012, s.58). İskân politikasında süreklilik olması ve doğru adımlar atılması durumunda sonuca gidilebilir eğilimi hakimdi.

Bunun yanında Parti Müfettişi Abidin Özmen, iskân meselesine farklı bir pencereden bakarak Van ve Muş hattında zenginleştirilecek demiryolu ağları ve buralara iskân ettirilecek Türk nüfusuyla demografik dengenin sağlanabileceği inancındaydı (Umumi Müfettişler, 1937, s.107). Türk muhacirlerine sağlanacak araziler ve bölge halkıyla kurulacak evlilik bağlarıyla iyi bir sonuç çıkabilirdi (Öztürk, 2012, s.78-81). Parti Müfettişi Cevat Dursunoğlu ise meseleye daha geniş

³ 1910'da Diyarbakır'da doğdu. 1934'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Yargı kurumlarının farklı alanlarında hizmet verdikten sonra siyasete atılarak Elazığ ve Diyarbakır mebusluklarında bulundu. 9 Şubat 1996'da vefat etti. (TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası, Sicil No: 1214).

⁴ II. Abdülhamid döneminde Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının Kumandanı olan Kör Hüseyin, Patnos Ahlat gibi yerlerde baskıyla hakimiyet kurmuştu. I Dünya Savaşı'na katılmasına karşın varlık gösteremediğinden Bitlis civarına çekilmişti. Ruslara karşı koyulamayacağını tasavvur ettiğinden halk üzerinde propagandasını genişleterek Ruslara karşı direnişin çok zor olduğunu, halkın göç etmesi gerektiğini belirtmişti. Yaptığı olumsuz propaganda sonucunda TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'nın emri ile Konya'ya sürülmüştü. Hacı Musa Bey ve oğulları ile birlikte Halep'e kaçmış, Musa Bey'in ölümünden sonra İran'da çıkan karışıklık sonucunda Musa Bey'in oğlu Medeni tarafından öldürülmüştü (BCA.490.01/718.452.1-27).

⁵ Kalfagil'e göre Zilan olaylarından sonra 897 kişi batıya sürgün edilerek bölge yasaklı bölge ilan edildi (BCA.490.01/718.453.1-54).

perspektiften yaklaşarak ve coğrafyanın genişliği ve Kürt nüfusunun kesafetini merkeze alarak mübadele ve göç seçeneklerinin birlikte ele alınmasını raporladı. Ona göre Van'ı merkez alarak Muradiye, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Tatvan ile Van gölü havzasında Türk iskanını arttırmak önemli bir başlıktı (BCA.490.01/61.233.6-28; Pınar, 2019,s. 393).

Demografik yapıyla ilgili bilgi veren Fevzi Kalfagil, kazadaki yöneticiler ile ilgili de önemli ayrıntılar aktardı. Erciş'te Kaymakam Namık Erverdi'nin Erzurumlu, genç, dinamik fakat sinirli, Hakim Yılmaz Dereli'nin Ispartalı, genç, temiz işgüzar, Hudut Alay Kumandanı Teğmen Ahmet Utku'nun sınırda kaçakçılık işlerinde parmağı olduğunu, bu minvalde adam bile öldürttüğünü, sürekli sınır hattında görev yaptığı için kaçakçılığı en ince ayrıntısına kadar bildiğini, Mal Müdürü Tokatlı Ali Arslan'ın devlet işlerine şahsi çıkar karıştırdığını, yaşayışı ile geliri arasında uçurum bulunduğunu, Varidat Katibi Nuri Atakan'ın, Karakol Kumandanı İzmitli Enver Sümer'in suiistimalleriyle ön plana çıktıklarını rapor etti. Rapor üzerine incelemede bulunan İçişleri Bakanlığı, Yahudilerin sınır ticaretine dikkat edilmesini, isteğe bağlı şekilde İstanbul'a gitmelerine izin verilmesini yerel yöneticilere ilettili. Ayrıca Merziki Aşireti Reisi Derviş Bayar hakkında işlem başlatılmasını, Van Valiliğine bildirdi. Rapor sonrasında Jandarma Karakol Kumandanı Enver Sümer, askeri mahkemeye verildi (BCA.490.01/718.452.1-35). Mal Müdürü Tokatlı Ali Arslan, hakkında yapılan incelemenin sonucunda geliri ile gideri arasında bir dengesizlik olmadığına, fakat şahsın sürekli alkol kullandığı için uyarılmasına kanaat getirildi (BCA.490.01/718.453.1-62).

Kalfagil'e göre Ahlat Kaymakamı Hulki Metin görev yaptığı dönemde yolsuzluklara karıştığı bir realiteydi. Ahlat halkına tepeden bakan mezkûr şahıs, sürekli gölde yüzen, tavla oynayan züppe biriydi. Aslen Dağıstanlı olan Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Celal Ertekin, halktan rüşvet alıp, yaralama olaylarına karıştı. Hükümet Doktoru Vehbi Göksel, yüzbaşı ile birlikte hareket edip, halktan rüşvet almıştı. Tatvan Kaymakamı Palulu Lütfi Bingöl, evli, temiz, namuslu fakat biraz tembel biriydi. Sulh Mahkemesi Hakimi Rüstem Aksu, İzmirli, temiz fakat kaymakam gibi tembel. Jandarma Kumandanı Emrullah Gürkan, Erzincanlı, namuslu ve görevinde başarılı biriydi. Nahiye Müdürü Harputlu Nusret Onat, temiz, namuslu, çalışkan, halk tarafından sevilen birisiydi. Belediye Reisi, Kahraman beylerden temiz ve dürüstlüğü ile bilinen Bekir Yiğit'ti. Karakol Kumandanı Erganili Zülfikar Alpor'du (BCA.490.01/627.62.1-9). Milletvekili Rüştü Oktar'ın raporuna göre de jandarma kumandanlarının nüfuzu, idari yöneticilerden kaymakamlardan/nahiye müdürlerinden daha fazlaydı. Özalp olayı bunun en önemli göstergesiydi (BCA 490 01/718.453.1-6). Başkale'de nahiye müdürlüğü yapmış olan Tahir Öztürk, aşiretler ile yakınlığından ötürü görevinden uzaklaştırılmıştı (BCA.490.01/604.92.12-2). Raporlar, bölgedeki yöneticilerin halkla ilişkilerinde ciddi sorunlar bulunduğunu ve kamu otoritesinin zafiyet gösterdiğini ortaya koymaktaydı. Raporlardan hareketle müfettişler, yöneticilerin çalışmalarını aksettirmekten çok yolsuzluk içeren ve asayışı ihlal eden özellikleriyle ilgili istihbarat toplayan bir görüntü arz etmişti.

1.2. Aşiret, Kimlik (Türkleştirme) ve Dil Meselesi

Rejimin homojen bir toplum oluşturma düşüncesi, Şeyh Said isyanından sonra doğu bölgesinde daha etkin bir şekilde hissedilmeye başladı. Türk Ocakları Van Delegatesi İshak Refet, Bitlis'le Diyarbakır arasında bulunan Serkanlar Türkanlar gibi Türkmenlerin Kürtleştğini ve hatta artık kendilerini Kürt olarak gördükleri tespitinde bulundu. İç Anadolu Bölgesi'nde yoğun Türk nüfusundan ötürü Kürtçe konuşanların zamanla bundan vazgeçeceklerini, Doğuda ise yoğun bir Türkmen nüfusu olmadığı için burada Türkçe konuşurmanın büyük bir problem olacağını belirtti (Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, s.177). Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, İsmet Paşa'ya sunduğu raporda Van'da eşhasın bölge halkıyla iletişim kurmak için Kürtçe konuştuğunu, bu durumun ortak bir kültür paradigmasını olumsuz etkilediği kanaatindeydi. Erciş'in etrafında bulunan 11 köyün tamamının Türk olduğu tezinden hareketle Van Gölü'nün etrafına Türk nüfusunun yerleştirilerek dönüşümün sağlanacağı inancındaydı (Sılan, 2011,s. 2-5). Bölgenin Türk kültür dairesi içerisine çekilerek Türkçenin yaygın bir şekilde konuşulmasının sağlanması, Türkleştirmeye gidilen yolda önemli bir basamak teşkil edecekti.

İsmet Paşa, 1935'te bölgedeki seyahati sonrasında hazırladığı raporda, bölgede Türk kültür daireleri oluşturmak ve Türkçe konuşmayı yaygınlaştırmak için köylerde okullaşma oranının arttırılmasını birinci öncelik olarak gördü (Öztürk, 2012, s.63). Türklük kodlarının baskın hale getirilmesi ve Türkçenin başat bir konuma gelmesi için ilköğretim seferberliğini önemsendi. Tek partinin ilk dönemlerinde olduğu gibi, II. Dünya Savaşı döneminde de Cumhuriyet kadroları, Türkçe konuşma meselesine odaklandılar. Genelde parti müfettişleri, özelde Fevzi Kalfagil ağırlıklı olarak etnik kimlikler ve Türkçe konuşma/konuşturma üzerine yoğunlaştılar.

Müfettiş raporlarının yanında Halkevleri de Türkçe konuşma meselesi üzerine yoğunlaşarak kültür ve dil kopukluklarını ortadan kaldırmak için Türklüğü tanıtmaya yönelik konferanslar düzenledi (Van,1940,7 Kasım, s.1;Yeni Yurd,1940,16 Şubat, s.1).

Müfettiş raporlarında Van'daki etnik kompozisyona ilişkin dikkate değer tespitler yer aldı. Türkçe konuşmanın istenilen seviyeye gelmesi için etnik kimlikler üzerinden bir değerlendirme yolunu tercih ettiler. Raporlara göre Van'ın kazalarında yaşayan Kürtlerin oranı yaklaşık % 90 civarındaydı. Van nüfusunun % 4'ü Türk'tü. Türkler tek parti umdelerine bağlı iken Kürtlerin ise parti ile rabitaları zayıftı (BCA 490 01/718.454,1-3). Bölge Müfettişi Tokat Milletvekili Hasip Aytuna'ya göre Van'ın merkezi Türk'tü. Askerlik için bölgede bulunanların da katkısıyla Türkçenin konuşulduğunu, buna karşın merkezden uzaklaşıldıkça Kurubaş Köyü gibi yerlerde Kürtçe baskın konuma geçmekteydi (BCA.490.01/1004.876.2). Müfettişlerin ortaya koyduğu nüfus oranlarıyla, etnik kimlik okumaları paralellik arz etmemekteydi.

Bölge Müfettişi İhsan Olgun'a göre Van ve Hakkari merkezde bu oran % 70 oranındaydı. Rejimle dil birliği uyumu yok seviyedeydi. Kendi kültür ve geleneklerini yaşattıklarından Kürtler ulus bilinci potasının dışında kaldılar. Bütün bu verilerden hareketle mezkûr coğrafyada yabancılaştırmış unsurun bulunduğu dikkate alınması gereken bir realiteydi. Rusya'nın mezkûr toplulukla yakından ilgilendiği gerçeği irdelendiği takdirde acil önlemler alınması elzemdi. Erivan'da kurulan Kürdoloji Enstitüsü, Kürt Alfabesi çalışmaları, Revandiz'de faaliyette bulunan Kürt Koleji, İran'da Kürtçe eğitim veren bir lisenin varlığı tehlikeye işaret etmekteydi (BCA 490 01/718.454.1-115).⁶ İran'dan yayın yapan Savuçbulak ve Rumiye radyolarının olumsuz propagandalarına karşın bölgede Halkevleri ve Halkodalarına radyo yerleştirilmeliydi. Propagandalar her ne kadar İran coğrafyasından geldiği görüle de propagandaların kaynağı Rusya idi. 2510 Sayılı İskân Kanunu Van havalisinde ve Hakkari'de tam manasıyla uygulanmamaktaydı.

Uygulanmadığı için Türk kültürüne bağlılık zayıftı. Kanun çerçevesinde Türk kültürünü başat bir konuma taşıyacak kitlesel göç politikasının uygulanmaması bu sonucu doğurdu. Temsil-iç kolonizasyonun uygulanmaması ve yöneticilerin soruna çözüm üretememeleri, meseleyi derinleştirdi. Van'da bu işin Sağlık Bakanlığına bağlı bir genel müdürlüğe verilmesi soruna yaklaşımın eksikliğini hissettirmektedir. Sorun, rejimin ana politikası haline dönüşmediği sürece kalıcı bir çözüm zordu. Çözüm için atılacak önemli adımlardan biri göçebe hayat tarzının en aza indirgenmesiydi. Soruna geniş perspektiften yaklaşıp demiryolu-karayolu inşasına önem verilerek kültürel entegrasyon sağlanabilirdi. Erzurum-Ağrı transit yolunun Patnos-Erciş-Muradiye üzerinden Van ve Hakkâri'ye bağlayacak sağlıklı bir ulaşım ağının kurulması, bu amaç için gerekliydi. Ulaşım ağının geliştiği yerlerde Türkçenin yoğun olarak konuşulduğu da bir realiteydi. Merkezden bağımsız, Türkçenin konuşulmasının yaygınlaştırılması üzerine yeni/özel bir eğitim modeli izlenmeliydi (BCA.490.01/718.454.1-112;Şahin,2023,s.212.).⁷

Bölgenin dokusunu iyi bilen eğitimcilerden ortak bir komisyon kurulmalıydı. Köylerde müstakil ilkokullar kuruluncaya kadar taşıma usulü gece okulları açılarak Türkçe eğitim yaygınlaştırılmalı ve burada eğitim gören çocuklar kendi köyleri için rol model oluşturabilirdi. Toplu yatılı okullarda Kürt çocuklarıyla Türk çocuklarının birlikte eğitim olması, kaynaşmayı sağlayacağından dönüşümü daha sağlıklı bir yere taşıyacaktı. Toplu uygulamadan sonra köylerde müstakil ilkokulların açılması daha bir doğru adımdı. Burada görev yapan öğretmenlerin tamamen Türkçe bilmesi gözden kaçırılmaması gereken önemli bir detaydı (BCA 490 01/718.454,1-3)⁸. Müfettiş Hasip Aytuna'ya göre Van'da okuma-yazma oranı % 10 civarındaydı. Köylerde aşiret hayatı yoğun bir şekilde devam etmekteydi. Doğuda Kürt unsurlarının ilköğretimden sonra alacakları eğitim dikkatle izlenmeli, Hakkari'de ortaokul olmadığı için öğrenciler, Orta Anadolu bölgesindeki ortaokullara gönderilmeliydi. Parasız yatılı okulların sayısı arttırılmalıydı (BCA 490 01/627.61-89) Abidin Özmen'e göre Van-Gevaş-Erciş, Muş-Malazgirt yatılı bölge okullarının kurulması için uygun yerlerdi (Umumi Müfettişler, 1937,s.109). Bitlis Mebusu Mehmet Tevfik Temelli

⁶ Abidin Özmen de 1936'da hazırladığı raporda Erivan'da Marksizm ve Lenizim Enstitüsü'nün Kürtlük propagandası yaptığını, 1935'te Erivan'da Kürdoloji Kongresi'nde Kürtleri Türk kültürü tesirinden kurtarmak, Kürtlerle Yezidilerin ve Ermenilerin ırkı münasebetlerini bulmak adına bir Kürdistan haritası hazırlama kararı aldıklarını öne sürdü (Öztürk, 2012,s.76.).

⁷ Bölgede Türkçenin yaygınlaşması için özel eğitim modeli uygulanmalı önerisi, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Türk Ocakları Van Delegesi İshak Refet Bey tarafından dile getirilmişti (Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, s.310).

⁸ Demiryolu ağının iskân politikası çerçevesinde Türkleştirmeye katkı sunacağı görüşünün ağır basmasına karşın Memduh Şevket Esendal, demiryolu politikaları sonucunda mamur hale gelecek olan merkezlere köylerden göç edecek Kürt nüfusuyla vilayet ve kaza merkezleri de Kürtleşecek (BCA.490.01/571.2274.1-32.).

ve Ahmet Süreyya Örgüven, Özmen'e ek olarak Türkçe konuşmayı arttırmak için Bitlis'te de yatsız köy okullarının kurulmasını önemsediler (BCA,490.01/627-61.1- 22)⁹.

Cumhuriyet'in doğu politikasının önemli bir boyutunu, sınır hattında yaşayan toplulukların kontrolü ve bölgenin Türkleştirilmesi yönündeki stratejik adımlar oluşturdu. Kalfagil'e göre Kürtçenin dışında sınır hattına Başkale kazasında 137'si kadın, 93'ü erkek olmak üzere İbranice konuşan 230 Musevi mevcuttu. Musevilerin Türkçe ve Kürtçe bilmesi önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazanın genelinde Türkçe konuşanların oranı % 25'tir. İran, Irak, Musul civarından gelen Museviler, kısa zamanda varlıklı bir duruma geldiler. Musevilerden Şamil ve Harun Güner adlı şahısların 400 bin, Penasi Güle, Yaki Simko'nun 200 bin, Şaban'ın 150 bin servetleri mevcuttu. Köylerde çerçi ve faiz işleri yaparak kısa zamanda zenginleştirdiler. Başkale'nin ekonomisine de hâkim olan Museviler, buranın sınır hattında olması nedeniyle Rusya ve İran'a casusluk yapma ihtimalleri göz önünde bulundurulmalıydı. Rusların sınıra hâkim olduğu dönemlerde İran'da yaşayan Kürt aşiretleri, bölgede kaçakçılık yaparak asayiş sürekli ihlal etmekteydiler.

İran'a şeker, sigara, halı boyası, lamba makinası satılırken İran'dan halı, kına, tuz, buğday, çakmak taşı ve gazyağı getirilmekteydi. İçişleri Bakanlığı tarafından sınır ticareti yapmalarına engel konuldu. Sınır ticaretinin yasaklanması sonucunda ekonomik durumları bozulan Musevilerin güvenlik meselesi de dikkate alınarak İstanbul'a göç ettirilmesi planlandı. İngilizlerin de araya girmesiyle Musevilerden bir kısmının Filistin'e göç ettirilmesi kararlaştırıldı.¹⁰ Musevilerin dışında bölgede çok az sayıda Ermeni yaşamaktadır. Kalfagil, Musevilerin nüfusları ve asayiş ihlal eden yönlerini irdelese de metnin büyük bir kısmında ekonomik zenginliklerine dikkat çekmeye çalıştı.

Hasip Aytuna da Van ve Hakkâri ekseninde Türklük bilinci ve dil politikalarına odaklandı. Ona göre Hakkari Türk olmak bir yana Türklük'ten uzaktır. Yüz çizgileri daha koyu olduğundan Türklüğü çağrıştırmamaktaydı. Van'da Türklük bilinci ve Türkçeyi yaygınlaştırmak için Halkevi yetersiz kaldığı için kolektif bir bilinçle hareket edilmesi şarttı. İlkokullar ön plana çıkartılarak milli bilinci yüksek öğretmen ve memurların bölgeye gönderilmesi önemli bir detaydı. Kendini Kürt olarak zanneden "kıt anlayışlı" memurların halkla Kürtçe konuşması yanlış bir durumdu. Halkın devlete bağlılık göstererek sakin bir hayat yaşamasına şüphe ile yaklaşılarak dikkatle izlenmesini ve uyanık olunması gerekli bir durumdu. Bölgede yoğun bir şekilde Kürtçe konuşulmasına karşın halkı bir arada tutan ve bağları sıkılaştıran ortak noktanın Müslümanlık-dini inançlar olduğu da realiteydi. Çözüm olarak da 5-10 yıl daha Müslüman kimliği yaşatılarak milli bilinç, Türkleştirme-kültür din şemsiyesi altında sağlanmalıydı (BCA 490 01/627.61-47)¹¹. Aytuna milli bilincin dini referanslarla sağlanacağı inancındaydı.

Van ve ilçelerinde Türkçe konuşma/konuşturma önemli bir mesele olarak görülmesinin yanında Bitlis ve ilçelerinde de gündemi uzun süre meşgul etti. Bitlis Mebusu Süreyya Örgüven, Tevfik Temelli'ye göre Bitlis vilayeti Türk'tür ve Türkçe konuşmaktaydı. Mutki kazasında Türkçeden çok Arapça, Kürtçe konuşulmakta Hor köyünde ilkokulda okuyan öğrencilerin Türkçeyi çok iyi öğrendikleri ve konuştukları, fakat ailelerinin Türkçe bilmemesi büyük bir sorundu Tatvan kazasında da aynı durum geçerliydi. Mutki'de Arapça ve Kürtçe, Tatvan'da ise Türkçe ve Kürtçenin iç içe geçtiği bir dilsel çeşitlilik hakimdi. Ahlat ve Adilcevaz kazasında merkezde Türkçe yoğun olarak konuşulur iken köylerinde Kürtçe, Türkçe ve Çerkezce konuşulurdu. Van'da olduğu gibi Türkçe konuşmayı yaygınlaştırmak için yatılı bölge okullarının kurulması önemli bir konuydu (BCA 490 01/627.61-20).¹²

CHP Bitlis Bölge Müfettişi Hasip Aytuna, Tevfik Bey'in ortaya koyduğu verileri daha ileriye taşıyarak Adilcevaz ve Ahlat'ın Türk olduğunu doğrulayarak ten renkleri, yüz hatları ve kafa yapılarının Türklere daha çok benzediğinin ve temizlik anlayışlarının, geleneklerinin de örtüştüğünün altını çizdi. Bitlis merkezinin Türk olduğunu ve Türkçe konuşulduğunu, ticaretle uğraşan merkezdeki tüccarların, köylü ile yakın temaslarından ötürü Kürtçe öğrendiklerine işaret etti. Müfettişe göre Müftü Abdulkadir bile çarşı merkezde halk ile konuşmalarını Kürtçe yapmaktaydı. Merkezde Türk tüccarının müşterileriyle Kürtçe konuşması, mezkûr dilin merkezde tutunmasına yol açtı (BCA 490 01/627.61-44).

⁹ İlçe merkezinde ve Çelebibağı köyünde olmak üzere 2 okul mevcuttur Çelebibağı okulunda bir vekil öğretmen ilçe merkez okulunda bir başöğretmen ve öğretmen görev yapmaktadır 600 çocuk merkezde eğitimine devam etmektedir. 1543 çocuk eğitimini sürdürdü (BCA.490.01/718.452.1-27).

¹⁰ Musevilerin kendi beyanatlarında ise nüfusları 293 kişiydi (BCA.490.01/718.452.1-27). Van'da Yahudi nüfusunun değişimi konusunda bkz. Çelik-Livendoğlu,2024.

¹¹ Dilin önemi ve gelişimi için bkz Balta,2006,28.

¹² Bitlis Deleşesi Sami Bey, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde doğu coğrafyasında en çok Türkçe konuşulan yerin Ahlat olduğuna dikkat çekmişti (Türk Ocakları 1928 senesi Kurultay Zabıtları, s. 417).

Van vilayetinde etnik kompozisyon üzerinden yaklaşım biçimi Bitlis vilayetinde de kendini hissettirmektedir. CHP Bitlis Bölge Müfettişi Hasip Aytuna, Bitlis'te etnik kimlik analizinde analoji yaparak Van vilayet merkezinin Türk olduğunu, doğuya ve güneye doğru gidildikçe Kürtçenin yoğun bir şekilde konuşulduğunu gördü. Ona göre halkın kafa yapısı, yüz çizgileri, göz, kaş yapıları dikkate alındığında Ahlat ve Adilcevaz'dan farklı olarak Türklere daha az benzemektedirler (BCA.490 01/627.61-20). 1940'da bölgede incelemelerde bulunan Hasan Reşit Tankut, Bitlis ile ilgili değerlendirmelerinde bu kentte Şafi mezhebinin ağırlığından Türk dilinin konuşulmadığını, dini ritüellerin Kürtçe yapılmasının Türk kültürünün bölgedeki gelişimini de etkilediği savındaydı. Tankut, Bitlis ile ilgili bu değerlendirmelerine karşın Van'ın farklı bir yapısının olduğunu, özellikle göl kıyısındaki merkezlerin Türk kültürünü başat bir şekilde yaşattıkları düşüncesindeydi. Kürtçe konuşan yerleşim yerlerinde de vatana bağlılık anlayışının yüksek olmasından ötürü sorun teşkil etmeyeceği kanaatindeydi (BCA.490.01/1015.916.4).

Kalfagil'e göre Malazgirt'te Merkez, Şeker Bulak, Üçadalar mahallelerinde birkaç aile dışında hatta Belediye Başkanı Şemsettin Erdem bile Kürtçe konuşmaktaydı. Merkezin % 80'i Türkçe bilmemektedir. Köylerin tamamı Kürt olmasına karşın merkeze yakın Karakaya köyünün 40 hanesinin 17 hanesi Karapapak Türklerindendi (BCA.490.01/273.1095.1-5). Kürt köylerinin yoğunluğuna rağmen Karapapak Türklerinin varlığının dikkate değer bir nüve oluşturduğu düşüncesindeydi. Raporlar, sınır hattında yaşayan toplulukların yalnızca demografik ve dilsel özelliklerini değil, aynı zamanda ekonomik ve güvenlik boyutlarını da içeren kapsamlı bir çerçevede ele alındığını göstermektedir. Musevilerin ekonomik hâkimiyetinin güvenlik tehdidiyle birlikte değerlendirilmesi, Kürt nüfusun Türkleştirme hedefi doğrultusunda dini referanslarla dönüştürülmeye çalışılması ve Türkçe'nin kültürel entegrasyonun merkezine yerleştirilmesi, tek parti rejiminin doğu vilayetlerindeki stratejik önceliklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Raporlar, Van Gölü havzası ve çevresindeki etnik yapının çeşitliliğini ve bunun yarattığı güvenlik sorunlarını detaylı biçimde yansıtmaktadır. CHP Muş Bölge Müfettişi Fevzi Kalfagil, Ahlat kazasının etnik yapısıyla ilgili ilginç ayrıntılar verdi (BCA 490 01/1574.408.2-11). Ergizan, Tahtı Süleyman, Harabe Şehir, Tunus, Kırklar Kale, İki Kubbe, Kulaksız mahalleleri tamamen Türk'tü (BCA 490 01/627.62-9). Adilcevaz'ın genel nüfusunu 5.809 kişi ve 28 köyünün olduğu tespitinde bulundu. Kaleboynu, Orta, Çayır, Drakpor, Hıdırşah, Alacaathı, Digiz mahalleleri 625 ev ve 3022 Türk nüfusu içermektedir. Kalfagil, farklı kazalardan Ermeni nüfusu hakkında bilgi verdikten sonra Bitlis ve kazalarında sayının yaklaşık 100 civarında olduğunu, sayıları ne olursa olsun yerli Kürt ve Türk unsurla kaynaşmış evlenmelerinden sonra tehlike olmaktan çıkmıştır notunu düşmüştü (BCA 490 01/1574.408.2-11). Ona göre Adilcevaz'ın 7 mahallesi ve 28 köyü İran muhacirlerinden olan Koçeri köyü Türk'tü.

Haskündürük köyü yarısı Türk yarısı Kürt'tü. Kagus köyünün tamamı Çerkez'dir. Misk nahiyesinin tamamı Türkçe konuşmasına karşın tamamı Kürt'tü. Hulik, Develik, Yoğurtyemez, Akçaviran köyleri Çerkez olmalarına karşın Türkçe konuşmaktadırlar. O, bölgenin kadim bir Türk beldesi olmasına karşın zamanla Kürt köyleriyle çevrelediği kanaatindeydi (BCA 490 01/627.62-9). Ona göre Mutki'nin genelinde Kürtçe, Zazaca ve Arapça konuşulmaktaydı. Muş'a yakınlaştıkça Türkçe konuşma oranı % 40 artmıştı (BCA 490 01/627.62-11). Munik, Murhus, Cihangir, Uri, Afa, Verangazi, Gültepe, Dizdar, Perte, Aygır, Ukarakol köylerinin tamamı Türk'tü (BCA 490 01/1574.408.2-14). Orans, Norşin, Peşnekömür, Parkat, Arın, Açra, Karakeşiş, Eşkesorikü, Yukarı Süphan, Anşakpur köylerinin ise tamamı Türk'tü. Kürt olmalarına karşın % 80'i Türkçe bildikleri notunu düşti (BCA 490 01/1574.408.2-19). Tatvan kazası ise 69 köyden sadece 1 köy olan Adabağ Türk'tü. Mezkûr kazaya göçmenlerin yerleştirilmesiyle demografik denge sağlanabilirdi. Kalfagil, bu gözlemlerinden hareketle bölgeyi "kadim bir Türk beldesi" olarak nitelendirmesine karşın zamanla beldenin Kürt köyleriyle çevrelenerek demografik yapının değiştiğini vurgulamaktan kaçınmadı.

Etnik kimliklerin çeşitliliğini problem olarak gören yetkililer, çözüm önerileri üzerinde de kafa yordular. İçişleri Bakanlığına göre Van, İran sınırında olduğundan çapulculuk olayları asayişin sürekli ihlalini de beraberinde getirdi (BCA 490 01/718.453.1-4). Van ve çevresinde yaşanan asayiş sorunları hem dönemin şartlarından hem de İran'ın sınırdaki olayları bertaraf edememesinden kaynaklanmaktaydı (Yücebaş,2021, s.268). Van Milletvekili Rüştü Oktar'a göre Rusya ve İran'dan bölgeye yerleştirilen muhacirler, mezkûr ülkedeki akrabalarıyla rabitalarını kesmediklerinden ve sınırda hareketlilik üst seviyede olduğundan muhacir getirilmemesinin dikkate alınmasını istedi. Kürt nüfusunu dengelemek için batı bölgelerinden ciddi oranda Türk nüfusu getirttirilerek verimli topraklara yerleştirilmeli, ekonomik ve demografik yönden denge kurulmalıydı. Etnik kimlikler dikkate alınarak İran ve Rusya dışından muhacirlerin getirilmesine kafa yorulmalıydı. Dışarıdan getirilecek nüfusun yerleştirileceği en uygun yer yasaklı bölge olması nedeniyle de Zilan bölgesiydi (BCA 490 01/718.453.1-6).

CHP Van Bölge Müfettişi İhsan Olgun'a göre İran'dan Erciş'e yerleştirilen aşiretlerin başında Halikanlılar gelmekteydi. Beşyüz nüfuslu Halikanlı Aşireti, Aydın'a yerleştirilmelerine karşın iskân yerlerini terk ederek Muradiye ve Erciş'e yerleştiler. Aşiretin başı Ömer Halikanlı, İran'da yaşadığından aşiretin sınır ötesi ile bağı kopmadı. İran'a göç etmek istediklerinden sürekli sınırda asayiş bozmaktadırlar. Yerel yöneticilerin önlemlerini sıklaştırmaları gerekliydi (BCA. 490 01/718.454.1-22)¹³. Sovyetlerin ve İngilizlerin 1941'de İran'ı işgal etmesi, İran'ın iç taraflarında ve sınır hattında asayişsizliği beraberinde getirdi. Etkileri aza indirmek adına sınır hattında küçük köyler birleştirilerek ortak savunma karakolları inşa edilmeliydi. Sınır hattında bulunan köyler, Irak ve İran'da vergilerin düşük olması, silah kullanımının serbest olması, birden çok kadınla evlenme vb. durumlardan mezkûr ülkelere ilgi Türkiye'de rejime bağlılığı zayıflatmaktaydı (BCA.490 01/627.61-73). Özalp sınırında İran hattında Barzan Aşireti lideri Mustafa Barzani ile irtibatlı şekilde silah kaçakçılığı yapan eşhasın Kürtçülük düşüncesinin filizlenmesini sağlayacak propagandalarda bulunduklarından devlet yetkililerinin önlem alması gerekli bir durumdu (BCA.490.01/193.766.1-56).

Bölgeyle ilgili asayiş ve Türkçe konuşma meselesinin önünde en büyük engel olarak aşiretler ve aşiret yapısı görüldüğünden parti müfettişleri merkeze nüfusları, yaşadıkları köyleri, lider kadroları aşiretlerin refleksleri ve yapısıyla ilgili tafsilatlı raporlar gönderdiler. Müfettişlerin bölgenin dokusu ve yapısını da dikkate alarak en çok üzerinde durdukları konu aşiret ve nüfusları olmuştur. Aşiret reislerinden, nüfuslarına, köy sayılarından bölge üzerindeki nüfuslarına kadar detaylı analizler yapmışlardır.

Punyaniş Aşireti: Ağırlıklı olarak Hakkari Vilayeti'nin Yüksekova İlçesi'nde oturan aşiret üyelerinin Başkale'de 28 köyü mevcuttur. Nüfusları 1826'dır. Genellikle hayvancılıkla uğraşan aşiretin Reisi Hırvata köyünde oturan Kerem Ağa'dır (BCA.490.01/718.452.1-27).

Ertuşî Aşireti: 18 köyden oluşan aşiretin nüfusu 1.347'dir. Hayvancılıkla meşguldürler. Musul civarına kadar hâkimiyetlerini tescilleyen aşiret, Şerefhan kabilesindendir. Ertuşîlerin Şerefhan kabile Reisi Mahmut Ertuş'tur. Aşireti üzerinde ciddi bir nüfuzu olan Mahmut Ertuş, zeki okumuş, kravatlı bir şahıstır. Tarihsel olarak Yavuz Sultan Selim-Şah İsmail mücadelesi sırasında hem Şii hem de Sünni damgası yiyen Ertuşîlerin yaşadıkları coğrafyada büyük yıkımlar yaşadığı, I. Dünya Savaşı'nda ise Ruslara karşı savaşmış oldukları kaydedilmiştir. Raporda dikkat çeken bir diğer unsur, Şerefhan kolunun kendisini Türk olarak tanımlarken, Ertuşî kollarının bu kimliği benimsememesi olmuştur (BCA.490.01/718.452.1-27).

Merziki Aşireti: Sınır hattında 13 köyde yaşayan 2.305 kişilik bir nüfusa sahiptir. Reisleri Karaçıyan köyünde oturan Derviş Bayar'dır. Kendilerini Şikak (Lolo) kolundan saymaktadırlar. Derviş Bayar, Hamidiye Alay Kumandanlarından Şeref Bey'in oğludur. Zilan isyanında hükümet karşıtı duruşundan dolayı 5 yıllığına İzmir'e sürgün edildi. İran'da oğlu Ömer ile birlikte Türkiye lehine casusluk faaliyetlerinde bulunmuştu. Bölgede kaçakçılık da yapan mezkûr şahsın aşireti üzerinde nüfuzu az olmasına karşın sürekli takip edilmesi gerektiği vurgulandı (BCA.490.01/718.452.1-27).

Butan Aşireti: Sınır hattında ikamet eden aşiret 9 köyden 708 nüfustan ibarettir. Reisleri Enbi köyünde yaşayan Ahmet adında bir şahıstır. Aşiret üzerinde nüfuzu yok seviyesindedir (BCA.490.01/718.452.1-27). Aşiretler arasında ilişkiler iyi durumdadır. Butan ile Merziki Aşireti arasında ilişkiler daha yakındır. İlçede nüfusun % 25'i Türkçe bilmektedir. İlçede bir okul bulunduğundan kültürel faaliyetler sıkıntılıdır (BCA 490 01/718.453.1-6).

Şikak Aşireti: 16.000 kişilik nüfusuyla bölgedeki en büyük topluluklardan biridir. Raporda açıkça "Kürtçü" olarak tanımlanan bu aşiretin Türkler karşısında olumsuz bir tavır takındığı ve Kürt bağımsızlığı doğrultusunda faaliyet yürüttüğü iddia edildi (BCA.490.01/193.766.1-56).

Adamanlı Aşireti: Mikaili, Kalkanlı, Brükanlı, Hamaili, Halleili, Hozoili, Şeykanlı, Makdoili, Bekiranlı, Kazoili, Aciili, Cıdırlı ve İskanlı diye 13 kabileye ayrılmaktaydı (BCA.490.01/718.452.1-27).

Haydaranlı Aşireti: Celcilli, Cizgilli, Çilleyi, Cillo, Momani, Hekayah, Karasiyanlı, Asiyanlı, Evleyi, Laçeki, Malazori, Çipkanlı, Aksinekli, Hamdikanlı, Sofisalcanlı, Atmanekli, Kortizanlı, Birikanlı, Makeranlı, Korkizanlı 21 kabileden oluşur

¹³ Emniyet Genel Müdürü Cemal Göktan 1958'de bölgedeki incelemeleri sonucunda Van Gölü çevresinde Türk olan bölgenin zamanla Kürtleştiğini, ailelerin bile soyadlarından su katılmamış, dillerini kaybetmiş Türkler olduğunu, Celali, Halikanlı ve Ertoşi Aşiretlerinin buna örnek olduğunu söyledi. Bununla birlikte bu aşiretlerin tekrardan çocuklarının Türkçe öğrenmesi için valinin de çabalarıyla devletten okul talebinde bulunduklarını belirtti. (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-4.).

(BCA.490.01/718.452.1-28). Aşiretler ile ilgili farklı bilgiler verilmesine karşın asayiş ihlal edip etmedikleri ve Kürtçülük yapıp yapmadıkları gözlemlenmiştir.

Raporlar yalnızca aşiretlerin demografik dağılımını kaydetmekle kalmayarak asayiş üzerindeki etkilerini de değerlendirdi. Özellikle sınır hattında yaşayan aşiretlerin İran ve Irak ile olan akrabalık bağları, kaçakçılık faaliyetleri ve bazı durumlarda Kürtçü ideolojilere yakın duruşları, rejimin güvenlik ve Türkleştirme politikaları için ciddi bir sorun alanı olarak teşkil etti. Müfettişler, aşiretlerin kontrol altına alınmasının yalnızca asayiş için değil, Türkçe konuşmanın yaygınlaştırılması ve bölgenin kültürel dönüşümü açısından da zorunlu olduğuna dikkat çekmeye çalıştılar.

Sonuç

Tek parti dönemi müfettişlik raporlarında Van Gölü havzası, Cumhuriyet düşüncesinin dil, kültür, alanında hedeflediği bütünleşme parametreleri açısından önemli bir yer tuttu. Parti müfettişleri, teftiş ettikleri bölgenin sorunsalına inmeden önce tarihi, demografik dinamikleri, idari yapılanmasıyla ilgili kısa bilgiler aktardılar. Bölgenin parti müfettişi olarak Hasip Aytuna, İhsan Olgun, Fevzi Kalfagil görev aldı. Özellikle Parti Müfettişi Fevzi Kalfagil, Van Gölü havzasında süregelen istikrarsızlığı tarihsel olaylarla açıklayarak Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bölgede meydana gelen travmaları asayişsizliğin bir sonucu olarak okudu. Müfettiş raporları, sadece idari bir denetim aracı değil, aynı zamanda rejimin ideolojik hedeflerinin sahadaki yansımalarını belgeleyen birer metin işlevi gördü. Müfettişler, homojen bir ulus inşası idealinin hayata geçirilebilmesi için dil birliğini merkeze alarak Türkçe konuşma ve konuşurma meselesini öncelikli hedef olarak gördüler. Raporlarda Gerek Fevzi Kalfagil gerek ise Başbakan İsmet İnönü, istikrarsızlığın Kürtleşmeyi de tetiklediği savından hareketle Karadeniz muhacirleriyle bölgenin Türkleştirilmesi gerektiğini savundular.

Metinde de görüldüğü gibi, parti müfettişleri, köylerin etnik yapısıyla ilgili bilgilendirmeye giderek kimlikler üzerinden bir okumayı amaçladılar. Müfettişlerin ortak düşüncesi, vilayet merkezlerinden köylere doğru gidildikçe Türk nüfusu azalım göstermekteydi. Genelde yönetim kademesi ve müfettişler, rejimin tasavvur ettiği etnik benzeşmenin gerçekleşmesiyle asayiş problemlerinin ortadan kalkacağı inancını taşıdılar. Diğer müfettişlerden farklı olarak Fevzi Kalfagil, asayişin sağlanmamasını, bölgesel yöneticilere bağlayarak merkezin dikkatini çekmek için yöneticilerin karakterleri, zaafıları vb. tafsilatlı raporlar hazırladı. Ona göre Rusya, İran ve Ermenistan'da Kürtçülük/Kürdoloji çalışmalarının varlığı ve sınır hattında oluşturduğu etki dikkate alınarak bölgede homojen bir toplum tasavvuruna hız verilmeliydi. Asayiş noktasında Halikanlı ve Barzani Aşiretlerinin sınır hattında Kürtçülük mefkûresine eğilmeleri, müfettişlerin bölgede yaşayan aşiretleri daha dikkatli gözlemlemelerine dayanak oluşturdu. Aşiretlerin sınır ötesi bağlantıları ve İran-Rusya etkisi, devlete sadakat sorunu ile ilişkilendirildiğinden Türkleştirme projelerini dönüşümün en etkili aracı haline getirdi.

Parti Müfettişi İhsan Olgun, diğer müfettişlerden farklı olarak meseleye başka bir boyuttan yaklaşarak sorunun kaynağını merkezin ürettiği yanlış politikalara bağladı. Sorunun çözümünün Sağlık Bakanlığı uhdesine bırakılması, rejimi yöneten kadroların olaya yaklaşım biçimindeki eksikleri/yanlışlıkları göstermekteydi. Entegrasyonun sağlıklı bir zeminde ilerlemesini kırsal yaşam alışkanlıklarının en aza indirgenmesine ve demiryolu yapımına hız verilmesine bağladı. Merkezi yönetimin planladığı eğitim modeli yerine bölgenin dokusunu dikkate alan bir modellemeye gidilmesini gerekli gördü. Bölgenin karakterini iyi bilen uzmanlardan oluşacak kurulla, köylerde okullaşma yerine pilot bölgeler seçilerek rejimin umdelerini aşılayacak ortak okullar açmak hedeflenmeliydi. Müfettişlerden gerekli durumda öğrenciler orta öğrenimlerine İç Anadolu Bölgesi'nde devam etmeli önerisi uç bir örneği temsil etmekteydi. Müfettişlerin Kürtlerin dışında odaklandıkları noktalarından biri de Başkale sınır hattında yaşayan Museviler oldu. Musevilerin sınır hattında casusluk yaptığı endişesi raporlarda işlenmesine karşın tedirginliğin kaynağı ticaretlerinden kaynaklı zenginleşmeleri idi. Yahudi nüfusun ekonomik gücü ve casusluk ihtimalleri üzerinden dile getirilen kaygılar, devletin güvenlik politikalarının yalnızca etnik değil, ekonomik parametrelerle de şekillendiğinin göstergesiydi. Ermeni nüfusu, nicelik açısından zayıf olduğundan rejim tarafından bir tehdit unsuru olarak görülmedi.

Van Gölü havzasının İran ile sınır olması da dikkate alınarak Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren bölgede uygulanan dil birliği altında etnik benzeşme/Türkleştirme politikaları, çalışmaya konu olan II. Dünya Savaşı döneminde bölgeye gönderilen müfettişler kanalıyla devam ettirilmek istenilmesi yürütülen politikaların bölgede bir karşılık bulmadığı gerçeğini yansıtmaktaydı. Verilen nüfus istatistiğiyle merkeze gönderilen raporlardaki kimlik okumaları/table paradoks oluşturmaktaydı. Bir kısım raporda etnik temsilin dışında kalanların yabancı olarak telakki edilmesi, rejim adına hareket edenlerin kararlıklarının/politik duruşlarının göstergesiydi. Müfettişler sorunu çözme noktasında Türkler ile Kürtleri ortak paydada birleştiren din/Müslümanlık realitesinden hareketle rejimin tasavvur ettiği paradigmanın dışına çıkarak etnik benzeşme sağlanıncaya kadar geçici/pragmatik olarak İslam'ı referanslara başvurmayı önerdiler.

Lozan Antlaşması'nda azınlık kavramı tanımlanırken ve Varlık Vergisi'nde dinin merkeze alınmasına benzer şekilde rejimin gizli bir din ajandasının olduğunu anımsattı. Böyle bir yönelişin/politik tavrın ortaya çıkmasında bölge halkının dini ritüellere/inançlara daha fazla kutsiyet atfetmesi de etkili oldu. Müfettişlerin bölge halkının tasvirini yaparken fiziksel (yüz çizgileri, kafa yapısı, ten renkleri vb.) kimlik tasvirlerine yer vermeleri sosyolojik verilerin yanında antropolojik kriterlere de yer verdiklerinin işaretleriydi. Antropolojik tetkikler yapmaları, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yapılan çalışmalarla benzerlik arz etmesinin yanında sorunun geldiği noktayı gözler önüne sermekteydi.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA.030.18.01/22.87.18

BCA. 030.18.01/27.1

BCA 490 01/1574.408.2-11

BCA.490.01/718.452.1-27

BCA. 30.18.1.2.40.77.9

BCA.490.01/718.453.1-54

BCA.490.01/61.233.6-28

BCA.490.01/604.92.12-2

BCA.490.01/627.62.1-9

BCA.490.01/571.2274.1-32.

BCA,490.01/627-61.1- 22

BCA.490.01/1015.916.4

BCA.490.01/273.1095.1-5

BCA 490 01/1574.408.2-14

BCA 490 01/718.454.1-22

BCA.490.01/193.766.1-56

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/9-14, 5642-6-4.

TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası, Sicil No: 1214

Resmi Yayınlar

- Ayın Tarihi (1928). 46-47, Kânun-ı sani/Ocak -Şubat .
 CHF Nizamnamesi ve Programı. (1931). TBMM Matbaası.
 Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi. (1923). Ankara.
 CHP Teftiş Talimatnamesi. (1939). Ulus Basımevi.
 Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları.(1927).Kader Matbaası.
 Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları.(1928).Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.
 Türk Ocakları 1928 senesi Kurultay Zabıtları. (1929). Ankara.

Gazeteler

- Van,7 Kasım 1940.
 Yeni Yurd,16 Şubat 1940.
 Araştırma Eserler ve Hatıralar
 Afşar, E. (2020). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın “programları” ekseninde mukayesesi, *History Studies*, 12/4, s. 1351-1380.
 Balta, S.(2006). Dilimiz geleceğimizdir. *Yüzakı Edebiyat Kültür Sanat Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı:16, 27-29.
 Çelik,A-Levendoğlu,F.(2024). Van Başkale Yahudilerinin kültürel geçmişi, *Antropoloji*, 49, 7-20.
 Koçak, C.(2010). *Umumi müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları.
 Özalper, M.(2014). Bir muhalefet partisinin ilgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1,117-136.
 Özduşun, Y. (2023). Çok partili dönemde Siirt'te siyasi hayat (1946-1950). *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 27-38.
 Öztürk, S. (2012). *İsmet Paşa'nın Kürt raporu*. Doğan Kitap
 Pinar, M. (2019). Cevat Dursunoğlu'nun Şark raporu (öneriler, farklılıklar, benzerlikler), *Van YÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 46, 383-406.
 Sılan, N. S. (2011). *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet bürokrasisi (1939-1951)*. (Der: Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 Şahin ,G. (2023). Türk vatandaşı kimliğinin oluşumunda halkevlerinin rolü: Doğu ve Güneydoğu Anadolu örnekleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye, 203-221.
 Umumi Müfettişler Konferansında görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini ilgilendiren işlere dair toplantı zabıtları ile rapor ve hülasası. (1937). (Haz. M. Bülent Varlık). Başvekâlet Matbaası.
 Uyar, H. (1998). Tek parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi. Boyut Yayınları.
 Yücebaş, F. (2021). Van ve Çevresi Örneğinde Türkiye-İran Sınır Meselesi ve Sınırdaki Yaşanan Asayiş Olayları (1925- 1932). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 263-282.